

LEHEKÜLGI EESTI LÄHIAJALOOST

Maapõgenemised okupeeritud Eestist

JAAK PIHLAU

Kuigi Nõukogude impeeriumi maismaapiir oli KGB ja piirivalve poolt niisama hoolikalt lukustatud kui merepiir, oli seda kümnete tuhandete kilomeetrite ulatuses märksa keerukam valvata. Paljudel eestlastel õnnestus ajavahemikus 1945–1995 edukalt üle piiri Läände pääseda.

Sõjajärgsed põgenemised

Kohe pärast sõja lõppu oli peamine põgenemismarsruut Eestile lähedased Karjala või Koola poolsaar, kuid on teada ka hulk juhtumeid, kus sõja lõpus põgeneti välismaale Kesk-Aasiast, ujudes näiteks üle kilomeetri laiuse Pjandži, mis oli Nõukogude Liidu ja Afganistani piirijõeks¹. Mõned põgenemised toimusid ka Euroopa-osa läänepiirilt (peamiselt Poola ja Saksamaa kaudu), kuid pole teada ühtegi kindlat juhtumit Kaukaasiast. Aastatel 1945–1946 Karjalast või Koolalt põgenenute hulgas olid ka endised soomepoisid Heino Talmel ja Heino Toome (viimane otse vangilaagrist). Kolmandal, 1946. aastal edukalt Soome piiri ületanud soomepoisil Heinrich Rootsil oli vähem õnne. Koos oma kaaslaste Eduard Raua ja Eduard Pruunesiga võeti ta Soomes kinni, anti Nõukogude piirivalvele välja ja saadeti kümneks aastaks vangilaagrisse.²

Kuna Soome saatis enamiku piiriületajatest Nõukogude Liitu tagasi (täpsed andmed ja põhjendused on tänapäevani salastatud), siis ei tähendanud üle piiri Soome jõudmine veel automaatselt pääsemist vabasse Läände. Nõukogude piiritsoon oli tavaliselt 60–80 kilomeetrit lai ja isegi väljaspool seda peeti kõiki sissesõitnuid ja tundmatuid isikuid ametivõimude ja kohalike elanike valvsa silma all. Piiritsoonis laiusid raskesti läbitavad soised metsad, jõed ja veekogud (Koolas ka mäeahelikud), inimasulaid ja teid oli väga vähe – neidki hoiti ülitugeva kontrolli all. Nõukogude okasraadi ees oli rehitsetud liivariba, piiritõke ise kahekordne, vähemalt 2,1 meetrit kõrge, Soome oma tunduvalt madalam ja asus Vene omast 1–2 kilomeetrit eemal. Kahe okastraataia vahele oli raiutud lai metsasiht, mida valgustati projektoritega ja kus pidevalt patrullisid Nõukogude piirivalvurid jälituskoortega (soomlased seal peaaegu ei viibinud). Vene okastraataiale, selle ette ja isegi selle taha tõmmati peenikesi signaalsioonitraate, mis katkedes käivitasid automaatselt lähemas Nõukogude piirivalvekordonis häiresignaali. 1980. aas-

¹ J. Pihlau, Lehekülgi Eesti lähiajaloost: merepõgenemised okupeeritud Eestist. Tuna 2001, nr 2, lk 68.

² ERAF, f 129, s 14 247.

tate paiku varustati piiritõke madalapingelise elektrivooluga, mis pidi nõrganärvilisemad piiriületajad (ka metsloomad ja linnud) eemale peletama. Piiritõkke vahetusse lähedusse rajati tingimata autotee, mida mööda vähemalt kolm-neli korda ööpäevas liikus relvastatud patrullidega piirivalveauto. Kui ilm lubas, tiirlesid piiritsooni kohal infrapunase aparatuuri ja muude optiliste vahenditega varustatud helikopterid, vahel ka lennukid.

Esimese dramaatilise põgenemiskatse korraldasid Treial ja Lõoke 1949. aastal. Hiljem on seda kirjeldatud Rootsis ilmunud raamatus³. Herman Treial (s 1904 Tartumaal) oli sõjaväelane. Lõpetanud Tondi sõjakooli 1929. aastal, teenis leitnandina piirivalvevägedes, oli kapten Saksa sõjaväes. Pärast rindel haavata saamist oli ta Paide garnisoni kortermeistriks. Artur Lõoke (s 1909 Jõgeval) oli elukutselt raudteelane (jaamakorraldaja ja jaamaülem, viimati Rakke jaamas), kes aastatel 1941–1942 oli ühtlasi omakaitse kompaniülem Jõgeval. Pärast sõda varjasid mõlemad end metsas kuni 1949. aastani, mil otsustasid Soome põgeneda (Treial oli esimese katse teinud juba eelmisel suvel, kuid tagasi pöördunud). Nad sõitsid rongiga Karjalasse Medvežjegorskisse (soomepäraselt Karhumäki), liikusid kaheksa ööpäeva läbi metsade ja rabade ning ületasid piiritõkke 28. juulil 1949, jõudes Soomes Ilomantsi piirkonda. Siis tekkis lahkarvamus, kas minna Rootsi piirini kohe või mitte. Viimast valikut eelistas Artur Lõoke ja otsustati siiski esialgu Soome jääda. See aga oli saatuslik viga. Soome võimud arreteerisid mõlemad põgenikud ja nad viidi Helsingi vanglasse. Nõukogude saatkond nõudis põgenike väljaandmist, millest Fagerholmi valitsus keeldus, kuid sellega nõustus veidi hiljem siiski Kekkose valitsus. Vangistuses Treial haigestus tõsiselt, oma Soome sõprade abiga õnnestus tal vanglahaiglast siiski põgeneda, kuid kahjuks ei olnud põgenemiskava korralikult läbi mõeldud. Põgeniku püüdis Soome julgeolekupolitsei kiiresti kinni ja järgneval kohtuprotsessil mõisteti nii Treial kui ka tema abistajad süüdi. Treialile määrati karistuseks 10 kuud kinnipidamist. Artur Lõoke anti üle Nõukogude võimudele 16. aprillil 1950, Treialini see loovutusotsus enam ei jõud-

1952. aasta sügisel põgenes Koola poolsaarelt Soome ja sealt edasi Norrassa Briti sõjaväeluure agent Voldemar Kiik, kes samal kevadel oli langevarjuga heidetud Eestisse. Foto E. Krossi arhiivist.

nud, sest ta suri Helsingi haiglas 09.02.1951. ENSV julgeoleku kätte antud Artur Lõoke mõisteti 26. juulil 1950 surma ja otsus viidi täide Tallinnas 11. oktoobril 1950.⁴ Teadaolevalt ei ole sellest Soome avalikkusele kunagi räägitud. 1951. a loovutati Soomest N. Liidule edukalt piiri ületanud Heino Jalakas ja Evald Sirp, mõlemale mõisteti 25+5.

1952. aasta sügisel põgenes Koola poolsaarelt Soome ja sealt edasi Norrassa Briti sõjaväeluure agent Voldemar Kiik, kes samal kevadel oli langevarjuga heidetud Eestisse. Erinevalt KGB kontrolli alla sattunud salaluurameeti MI-6 (Leo Audova, Martin Männik, Eerik Hurma jt) agentidest ei õnnestunud KGB-l teda kunagi tabada ja teenekas luuraja veedab oma vanaduspäevi praegu Inglismaal.

1955. aasta septembris põgenes Karjala piiri kaudu Soome Tallinna Polütehnilise Instituudi üliõpilane Enno Hubel (s 1935 Tallinnas). Julgeoleku vaatevälja oli ta sattunud juba 1952. aastal, kui ta arreteeriti sidemete pärast saksa sõjaväes teeninud H. Pärjasaarega, kuid vabastati pool aastat hiljem. Julgeolekutoimiku⁵ teatel sõitis Hubel 24. septembril 1955 rongiga Tallinnast Leningradi kaudu Elisenvaara asulasse (Laadogast läänes, umbes 30 km piirist), kaasas jahipüss, seljakott ja vihmamantel. Kaks päeva hiljem jutles ta ühe koha-

liku elanikuga jahipidamise võimalikkuse üle lähikonnas, kadus seejärel metsa ega tulnud enam tagasi. Soome piiri olevat ta ületanud samal päeval 121. piirivalvesalga 10. kordoni piirkonnas, lõigates läbi mõlema piiritõkke okastraadid. Soomes ta arreteeriti, kuid seni teadmata põhjustel Nõukogude võimudele välja ei antud. Pool aastat hiljem ilmus ta välja Rootsisis, kus elas vaikselt kuni 1980. aastani. Tema põgenemise ja varajase surmaga seotud asjaolud (laip leiti ühest Põhja-Rootsi metsast) on tänaseni jäänud selgusetuks. Tagasela langetati talle 1958. aastal Karjala ANSV Ülemkohtus surmaotsus "nõukogude tegelikust laimavate esinemiste eest".⁶

Huvitav on asjaolu, et samal, 1955. aastal saabusid illegaalselt Soome ja siirdusid sealt edasi Rootsi kaks tuntud KGB luureagenti (Juhan Hamann-Tuldava ja Boris Nelk), kes luureülesande täitmise järel hiljem Nõukogude Liitu tagasi pöördusid. 1957. aasta augustis põgenes Põhja-Soome kaudu Rootsi Torndaleni piirkonda eesti põgenik (nimi teadmata), keda eelnevalt olevat kinni peetud ühes psühhiaatriklinikus.⁷

"Süstikdiplomaat" Heigo Jõgesma

Aastatel 1971–1972 ületas Karjala piiri mõlemas suunas Heigo Jõgesma. Ta sündis 1936. aastal Harjumaal Rapla vallas Inglise külas, lõpetas Eidapere 7-klassilise kooli ja Tallinna Elektromehaanika Tehnikumi Kunda filiaali, omandades elektriku kutse. Erinevalt paljudest teistest põgenikest, valmistus ta oma põgenemisretkeks äärmiselt hoolikalt, jätmata midagi puuduliku kehalise ettevalmistuse või juhuse hooleks. Ta oli Karjalas viibinud juba noorukina aastal 1959/60, kui sealsetele metsatöödele Eesti metsamajanditest lisatööjõudu värvati. Jõgesma oli noorpõlves ka silmapaistev sportlane (maratonijooksja ja suusataja) ning kogenud jahimees. Kõigepealt viis ta 1971. aasta juulis koos kahe kaaslasega läbi eelluure Kesk-Karjalas Padanõ-Kuznavoloki rajoonis. Septembris sõitis ta üksinda mootorrattal Petroskoi kaudu Muežerski rajooni. 8. septembril peitis ta mootorratta 30 km lääne

pool Tikša asulat metsatihnikusse ja jätkas siis jalgsimatka läbi metsade, soode ning jõgede Soome piiri poole, kuhu jäi minna üle 100 km. Kaasa oli võetud jahipüss ja seljakott. Ülekuulamisprotokollist võib lugeda järgmist:⁸

"17. septembri hommikul tõusin kell 6, sõin allesjäänud toidu ja jätkasin teekonda lääne suunas, orienteerudes kompassi järgi. 10–15 minuti pärast nägin traataeda. Mõtlesin ka, et see võib-olla on piir, kuid polnud selles kindel. Ühes kohas nägin rippuvat traati, otsustasin aiast läbi pugeda. Viskasin seljakoti üle aia, ise ronisin traadiniitide vahelt traataia teisele poolele. Ei teadnud, millisel poolel asun. Läksin edasi lääne poole ja 200 meetri pärast märkasin, et puud on markeeritud punast, rohelist ja sinist värvi lintidega. Mõistsin, et see pole nõukogude territoorium, kuna sellist markeeringut meie poolel ma polnud kohanud. Liikudes veel poolteist tundi, väljusin teele, mis suundus edelasse, läksin seda mööda edasi. Kuulsin mööduva auto müra, peitusin põõsastesse. Masin oli välismaise margiga veomasin. Taipasin, et olen jõudnud Soome territooriumile."

Selle kirjelduse juures äratav imestust, et Jõgesmal polnud vaja kahekordset piiritõket ületada. Selle loo autorile selgitas ta juhtunut asjaoluga, et oli juhuslikult sattunud piirilõigule, kus parajasti rajati uut piiriaeda.⁹ Edukalt Soome jõudnud, läks ta kohe edasi Rootsi, kus hakkas taotlema Põhja-Ameerika või Austraalia viisat. Seda talle millegipärast ei antud, ja mitmed väliseestlased pidasid teda Nõukogude Liidust lähetatud spiooniks, sest nende arvates Soome-Nõukogude piiri kaudu oli võimatu välismaale põgeneda. Väliseestlas-

³ R. Riitsalu, Kahe eestlase kannatustee. Stockholm, 1962.

⁴ ERAF, f 129, s 23213, lk 188.

⁵ ERAF, f 129, s 4429.

⁶ ERAF, Alfavitnyj spisok agentov inostrannyh razvedok, izmennikov rodinyj, učastnikov anti-sovetskijh organizatsii, karatelei i drugih prestupnikov, podležaščih rozysku. Moskva, 1969, lk 404–405.

⁷ Välis-Eesti 1. sept 1957.

⁸ ERAF, f 129, s 29047, I, lk 67.

⁹ Heigo Jõgesma autorile 22.05.99.

tes sügavalt pettunud, otsustas ta Eestisse tagasi pöörduda ja tegi seda üheksa kuud hiljem peaaegu samas kohas, kust oli tulnudki. Vene piirivalve teda ei avastanud, kuid nädal hiljem sattus ta väljaspool piiritsooni juhuslikult mööduva miilitsaauto peale ja vahistati Tikša asula lähedal. ENSV Ülemkohtu otsusega 06.10.1972 saadeti Jõgesma psühhiaatrilisele sundravile Tallinna (Seevaldi) vaimuhaiglasse, kust ta aga juba aasta pärast vabanes. Hilisema elukäigu kohta dokumentaalseid materjale arhiivis säilinud pole, kuid tema enda jutu järgi üritas ta peatselt veel kord põgeneda (kaaslaseks keegi Leisberg). Põgenikud aga tabati soomlaste poolel, anti üle Nõukogude võimudele ja mõisteti sundravile kuruksas Tšernjahhovski psühhiaatriklinikus Kaliningradi oblastis (Ida-Preisimaal). Sundravilt vabanes Heigo Jõgesma viis aastat hiljem ja jätkas töötamist oma erialal elektrikuna. Praegu elab pensionärina Tallinnas.

Koopia Heigo Jõgesmale Rootsist välja antud passist.

Hillar Pruunsild – mees, kelle soomlased välja andsid

Hillar Pruunsild. Foto toimikust. ERAF, f 129, s 29134.

1982. aasta augustis ületas Karjalas Vene riigipiiri Hillar Pruunsild (s 1933 Jõgeval). 1960. aastate lõpus oli teda karistatud pisivarguste eest, seejärel 1972. aastal mõisteti talle sõjaväest deserteerumise eest 5 aastat kinnipidamist. Pärast vabanemist otsustas ta Läände põgeneda. Esimene katse 1979. aastal lõppes ebaõnnestumisega; piirivalvepatrull võttis ta kinni juba saja kilomeetri kaugusel piirist Põhja-Karjalas Keba asulas. Järgmist üritust samas piirkonnas alustas ta paremini ettevalmistatuna. Sõitis rongiga 18. augustil Karjala ANSV Kemi raudteejaama, edasi liinibussiga Sombasse ja alustas läbi soostunud metsa retke loode ja lääne suunas. Kümne päeva jooksul tuli tal täispuhutavat madratsit kasutades ületada kolm karestikulist jõge, 28. augusti õhtul jõudis ta riigipiiri lähiste. Pruunsild kirjeldab põnevaid episoodi piirimärgi 774 juures järgnevalt:¹⁰

"Tõusin puust tugipostidele, asetades kannad tugipuudel olevatele isolaatoritele ja varbad üle nende isolaatorite tõmmatud traatidele. Hüppasin aia teisele poole ja jätkasin liikumist Läände. Tunni aja pärast kuulsin selja taga hingamist, nägin koera. Pöörasin end seljaga vastu puud, võtsin koera hüppe vastu, kuid ta hammustas minu paremat kätt. Astusin jalaga tema maas libisevale juhtrihmale ja mässisin selle ümber puu. Jäin koerajuhti ootama. 15 minuti pärast sidusin rihma lahti, ta ei teinud sellest välja ja jooksis minema. Edasisel teekonnal nägin helikoptereid ja õhtul ka

¹⁰ ERAF, f 129, s 29134.

piirivalvesalka, mis möödus 80–100 m eemal. Ootasin kuni öö saabumiseni, läksin edasi kompassi abil. 30. aug. hommikul ületasin riigipiiri, ületades veel ühe piiritõkke.”

Veel samal õhtul sattus ta Kuusamo piirkonnas Soome piirivalve kätte, tegi katse politsei käest põgeneda, kuid püüti uuesti kinni ja juba järgmisel päeval (1. septembril) andis Kainuu piirivalvevoliniku asetäitja kolonelleitnant Kivikko Pruunsilla üle Vene piirivalve alampolkovnikule Tšernjajevile. Samal päeval anti venelastele üle veel teine põgenik – ukrainlane Grigori Dõlök. Karjala ülemkohtu kinnisel istungil mõisteti Pruunsillale märtsis 1983 2,5-aastane vanglakaristus range režiimiga laagris, Dõlök saadeti sundravile psühhiaatrikliinikusse. Alates 1989. aastast elab Hillar Pruunsild Soome Vabariigis, kuigi just sealt oli ta seitse aastat varem Nõukogude ametivõimude kätte loovutatud. Hiljuti kaebas ta Soome suurima päevalehe Helsingin Sanomat

(HS) kohtusse, kuna seal oli ilmunud kirjutis, et Pruunsild oli Nõukogude spioon, kes saadeti testima Soome piiri ületatavust. HS-s viidati Joensuu ülikooli uurija Juha Pohjose artiklile ajakirjas Suomen Kuvalehti, kus väideti, et Nõukogude pool teatas eestlasest põgeniku tulekust veel enne tegelikku piiriületamist. KGB toimikust selgub, et Nõukogude kordonis käivitus esimese piiritõkke ületamist registreeriv häresignaal 29. augustil kell 7.45, millest kindlasti teatati kohe Soome piirivalvele, kes siis Pruunsilla järgmise päeva hilisõhtul ka kinni pidas. Soome kohus tunnistas Pruunsilla hagi õigustatuks, määrates ajalehe omanikule Sanomat OY-le 50 000-margase, peatoimetajale ja artikli autorile veidi väiksemad rahatrahvid. Kohtuotsuse kohaselt Pohjose varasem artikkel oli neutraalne, kuid HS viitas otseselt, et põgenik oli piiri testija ning talle osutati ka nimepidi. Pruunsild teatas kohtus, et pärast laimava artikli ilmumist katkestasid sugulased temaga läbikäimise ning naabrid lakkasid teda teretamast.¹¹

Koht, kus Hillar Pruunsild piiritõkkeid ületas. Foto toimikust. ERAF, f 129, s 29134.

Edukas põgenemine Koola poolsaarelt

1985. aasta juulis põgenesid Koola poolsaarel Ivalo piirkonnas üle piiri kaks eesti noormeest: Väino Kees (s 1955 Türil) ja Madis Idarand (s 1961 Tartus). Kees oli elukutselt Tallinna Polütehnikumi lõpetanud elektrik, Idarand Tartu Kunstikooli haridusega disainer. Mõlemad olid põhimõttelised karsklased ja taimetoitlased, mitu nädalat kestnud matkale võtsid nad kaasa ainult riisi, kaerahelbeid, rosinaid, mett, šokolaadi, teed ja muud taolist. Kaasavõetud toit lõppes aga juba 12. päeval ja nälja kustutamiseks sõid nad isegi kaselehti ning jõid jõe- või järvevett.

5. juulil sõitsid nad rongiga Murmanski lähedusse, kust alustasid liikumist läände, käies iga päev, peamiselt öösiti, 14–15 tundi.

¹¹ Rantala Riku. HS tuomittiin korvauksiin viroismiehen herjaamisesta. – Helsingin Sanomat, 4. juuli 2001.

Koola poolsaare marsruudi raskuseks ei olnud ainult sood ja metsad, külmad jõed ja järved, vaid ka künklik ja mägine maastik (Hibiini mäeahelik). Idarand oli juba eelmisel aastal üksinda katsetanud üle piiri põgenemist, kuid jõudnud Hota jõeni ja ühe kõrge mäe jalamini 60 km kaugusel piirist, otsustas tagasi pöörduda. Seekord kahekesi koos enam ei taganatud. Jutustab Väino Kees:¹²

"Olime pidevalt hirmul, et helikopter võib tulla kontrollretkele, mille fotoelektroniliste silmade eest on raske end üleval lagendikusel mäetipul ära peita. Niisiis võtsimegi otsestihiks müstilise uduga järve. Jällegi tuli minna läbi metsastunud soo. Enne sohu sukeldumist olime juba käinud vahetpidamata ligi 12 tundi. Madis ütles, et ta jäänud mitu korda kõndimise ajal magama, nähes poolunes end kõndivat. Maha istudes kaotas ta kohe teadvuse ja siirdus mälulünka. Hommikul jõudsime puruväsinuna sihiks võetud väikese järve äärde.

Järgmisel hommikul väljapuhanuna läksime edasi vabaduse poole, jõudsime uue suurema järveni. Sellesse järve voolas jõgi, mille pidime ületama. Läksime mööda jõe kallast jõealgme suunas. Madis tahtis pidevalt üle ujuda, mina aga olin arvamusel, et läheksime veel ja veel edasi, et leida madalamat kohta, kust saaks ilma ujumatagi üle. Lõpuks leidsimegi madalama koha. Madis läks ees paljajalu, püksisääred üles kääritud. Olles jõudnud teisele kaldale, tõstis ta üles äsjalõigatud pajuvitsa, mida oldi kasutatud üleminemise toetuseks kõige rohkem mõni tund tagasi. Mõlemad vitsa uurinud, viskasime selle eemale. Selle teo järelmõjust süda kripeldas ja oli kartusetunne, et inimene võib tagasi minnes märgata vitsa kadumist ning teha järeldusi meie jälgedest. See oli imestamapanev kokkusattumus sellises inimtühjas rajoonis. [...]

11. päeva algul pörkasime vastu suurt vett. Jõime korra teed ja vaatasime, et see on liiga lai – 3–4 km. Otsustasime minna ülespoole voolu, sest seal näis jõgi ahenevat. Üle kahe tunni sumasime jällegi mööda jõe soist kallast.

MADIS IDARAND

Selle laius andis küll väheke järele. Edasiminek muutus küsitavaks, eriti siis, kui käimise suund kippus rohkem idasse kalduma. Niisiis meie suund ise tahtis üleujumist või parvetust. Võtsime taas seljakotid maha teejoomiseks. Teejoomist saatsid telepaatilised läkitused igast suunast, nii Ameerikast, Leedust kui ka Eestist. Saime kokku teiste teadmata siin, põhjamaises üksinduses ja teadmatuses laia jõe ületamise eel. Siin sai vaagitud Eesti ja Leedu atmosfääri erinevust ning soovitud Baltikumile peatset vabanemist. Meenus, missugustes tingimustes sai oldud kümme aastat ja siis viis aastat tagasi. Praegune sünnipäev on siin kõige helgem, sest olen teel, vaatamata sellele, et ma ei tea üldse, mis järgmine moment toob.

Järsku kuulsime mingit mürinat, heitsime pikali ja jäime ooteseisundisse. Suur kalatraaler sõitis ülespoole jõge. Hakkasime kiiresti noa abil aerusid valmistama. Need valmis, läksime kaldale ja mõtlesime, kas oleks praegu sobiv aeg üle ujuda. Arvasime, et kalatraaler võiks umbes seitsme paiku tulla tagasi võrke välja võtma. Ei olnud kohe kindlat otsust üle sõuda, kuid parv tuleks prooviks kokku panna. See oleks teistkordne katsetus, olime seda juba proovinud Tartus Emajõel. Parv sai tunni ajaga kokku, viimasel minutil tuli Madisele mõte aerud kokku siduda. Esimesena viisime Madise parve vette ja siis minu oma. Soovisime teineteisele õnne ja siis ta hakkas teisele kaldale aerutama.

¹² ERAF, f 129, s 29175, II, lk 270–299 (raadio "Vaba Euroopa" eestikeelsete saadete üleskirjutus 10.08–21.09.86).

VÄINO KEES

Stockholmi Eesti Päevalehes 22. oktoobril 1986 avaldatud fotodel on meeste nimed läinud vahetusse.

Mõnda aega aerutanud, nägin, kuidas ta parvega ümber läks. Peast käis möte läbi, et see on väga ohtlik, kuid siis meenus, et täispuhutavad pontoonid ei lase ära uppuda. Mõne minuti pärast oligi ta jälle parve peal tagasi ja sõudis edasi. Muutusin ka ise valvsamaks, kuna tuul ja lained olid märgatavalt tõusnud. Füüsilis-vaimne pinge oli maksimumis. Palusin taevast, et kopter või kalatraaler ei tuleks. Kui meid avastatakse, on lõpp. Keset lagedat vett pole end kuhugi peita. Sõudisime aina edasi, lootes jumala abile. Lõpuks jõudisime õnnelikult teisele kaldale. Jalad olid jõuetud, kuid õnnetunne suur. Soojenduseks sai viskit rüübatud, mis kindlasti haigestumisest päästis. Taas sumpasime mööda soid ja metsi, järgisime loomaradasid. Rajad suundusid samuti Läände – sinna, kuhu meilgi vajadus minna. Jõudisime väikese metsavaatlustornini ja käisime seal edasist kurssi seadmas. Eespool oli kuulda koerte haukumist, läksime teelt kõrvale üle soo jõeni. Maapind oli härmas, jalad olid külmast kanged. Ületasime jõe ja läksime künkale magama. Veel üht kiiret jõge ületades pidi Madis poole peal peaaegu kukkuma ja oli sunnitud tagasi pöörduma. Siis otsisime teise koha, kust hakkasime kahekesi üle minema. Kordus sama lugu, jõgi läks sügavamaks ja vool intensiivsemaks. Hakkasime kiiresti allavoolu jooksmas, et taastuks keha soojus. Arvasime, et allpool peaks olema sild. Ilmuski sild hommikuses udus. See oli puudust ehitatud sild. Silla otsa juures hakkas silma traadipundar, mis lebas lohakalt tee ääres.

Sellest me muidugi mingit erilist järeldust ei teinud. Teel oli näha koerte ja kirsasaabaste jälgi. Need olid samad saapajäljed, mis on Eestimaad tallanud juba üle 40 aasta.”

Sel momendil algas põgenemisretke üks kõrgpunkte, kuigi noormehed seda siis ise ei aimanud ega sedagi, et viibisid juba piiririba vahetus läheduses. Kuidas kõik edasi kulges, sellest jutustab Väino Kees:

“Vaagimata läksime sillale. Et mitte jälgi jätta, liikusime kikivarvul mööda suuremaid kruusakive. Teisel pool silda oli tee palju laiem. Märkasime oma imestuseks, et kruusatee vahetult peale silda oli ristsuunaliselt üle riisunud nii, et sillalt oli võimatu jälgi jätmata maha astuda. Madis läks samme valides kikivarvul vasakult üle. Mina otsisin samal ajal mõnda teist üleminekuvõimalust. Parempoolsest sillanurgast vaatasin alla, nägin koerte ja sõdurite saapajälgi. Ülespoole vaadates nägin vasakus teeservas, minust umbes 40 meetri kaugusel mingit katust suurte puude varjus. Tegin järelduse, et selle varikatuse all ilmselt ei ole kedagi. Arvatavasti sõdurid riisusid tee ära ning läksid lähedasse kasarmusse magama, sest riisunud riba juurest läksid jäljed eemale.

Läksin parempoolse sillanurga juurest üle ning hüppasin jõe suunas alla. Sillanurgast üle minnes oleksin peaaegu kukkunud selili riisunud ribale. Läksin teeserva mööda umbes kümnekond meetrit ülespoole ning hõikasin Madisele – tulgu siia, et hakkasime paremale poole üles tõusma. Tema aga hüüdis, et mina tulgu sinna ja vaadaku, mis seal on. Alusin tema kutsele, läksin kiiresti üle tee ja ta näitas mulle peenikest rohelist traati, mis oli peaaegu märkamatu. Ta oli palja säärega selle vastu komistanud, kuid õnneks mitte katkestanud. Suurem surve traadile olekski meile fataalseks saanud. Kui olime traati uurinud ja valju häälega selle otstarvet kommenteerinud, astusime sellest üle, et vasakule mööda jõekallast edasi liikuda. Enne esimest sammu vaatasin veel korra varikatuse suunas, õigemini nagu miski oleks sundinud mind sinnapoole vaatama. Ja siis – stopp! Nägin, kuidas kaks inimkogu, kapuutsid peas, hakkasid kahele poole kõikuma. Nende nägusid polnud täpselt näha, oli tunne, nagu kaks zombit oleksid

liikumata hakanud. Vaist tundis tohutut ohtu ja valvsus tõusis äärmuseni. Sealsamas kükitasin maha seisvas positsioonis ja sosistasin kaaslastele, et ta vaikselt maha kükitaks ja end ei liigutaks. Jäime põlvitavasse asendisse, kus seljakotid olid meeste poole. Oli tunne, nagu oleksime maa külge naelutatud. Meeste kõikumine läks suuremaks ja suuremaks, ilmselt külmast. Üks neist tõusis püsti ja hakkas lõkke jaoks puid koguma. Ta tuli korra varju alt välja ja astus mõned sammud meie poole. Murdis kiiresti paar kuivanud oksa ja läks tagasi varje suunas, kus nad lõket tegid. Pinge kasvas tunduvalt ning hakkasin iseenast süüdistama, et vähese ettevaatlikkuse tõttu sai nii lollusti tulnud. Keegi nagu oleks meid tirinud suure karu lõugade vahele, kus meie tegutsemise võimalus oli paralüüeeritud. Pidime endid mittetegemisse ümber lülitama ja ainult taeva tahte järele lootma. Ütlesime teineteisele tasakesi, et mitte mingil juhul ei tohi end liigutada.

Tekkis kriis: kas tõesti jääme vahele? Nii paljude aastate ettevalmistus ja viimaste karmide päevade vaev läheb ühe ettevaatamatuse tõttu vett vedama. Võetakse kinni, otsitakse põhjalikult läbi ja antakse ka kitli peale, nii et nahk tuline ja verine. Aga edasi polnud enam aega oma hirmsat saatust kujutleda. Kuskilt sügavusest kerkis vastukaitse – nii ei tohi sündida. Asja tegi hullemaks, et ma ei olnud veel jõudnud ära visata välismaal elavate paari sõbra aadressiga väikest paberitükki. Ning oli veel kaks Ameerika 25-sendist münti, mälestus sõbralt. Need paar asja olid piisavad, et oleks täiesti võimatu end juhuslikult äraeksinud matkajaks tõestada. Kui meid kinni võetakse, siis uuritakse Eestist täpselt järele, kes me oleme. Kohe selguks, et oleme KGB silmis ebasoovitavad elemendid, et keegi Eestis ei tea, kuhu me oleme läinud. Seniste andmete järgi kõmmutatakse meid kohe maha või saadetakse aastaks–paariks mingisse kaevandusse, kus inimene üliiraskete tingimuste või radioaktiivsuse tagajärjel sureb. NL kasutab oma surmamõistetud inimesi uraanikaevandustes. Ühesõnaga – jääksime lihtsalt kadunuks.

Nõnda istusime seal tardununa umbes üle kümne minuti, mille kestel mehed vaheldu-

misi üles tõusid ja oksid murdsid ning samas jõge ja silda jälgisid. Kirusime oma suuri raamidega seljakotte, sest raami ülemine osa läigib ja paistab looduses eriti silma. Mõni minut hiljem tuli üks neist näoga meie suunas. Ta hakkas meist umbes 20 meetri kaugusel puult kuivanud oksid murdma. Olime talle täiesti nähtaval. Keha läbis terav impulss oma kibeda saatuse võimalikkusest, mis kohe lülitus terav-tühjaks seisundiks. Meid nagu ei olekski seal. See on mõistuse tühjus, äraoleku seisund, kus sa absoluutselt mitte midagi teha ei saa. Kõik oleneb päeva ettemääratusest. Võtsime jõu kokku ja palusime taevalt toetust, et mees meid ei näeks. Paradoksaalne ja uskumatu – ta läkski tagasi ja istus lõkke äärde. Milline vabanemine. Tasakesi hiilisime poolroomates ruttu jõe suunas ning panime seal putku. Niipea, kui olime nende vaateväljast eemal puude varjus, raputasin pipart meie jälgedesse ning Madis tegi kuuseoksad salviga "Golden Star" kokku, et koortel haistmist blokeerida. Töötasime üle kahe tunni ja raputasime pisteliselt pipart jälgedesse. Kui suurem oht möödab, istusime maha puhkama, aga füüsiline vapustus oli ikka veel võimas. Puhkuse ajal põletasin kohe aadressidelehe ära ning võtsin ka kaks münti taskust välja ja näitasin veel viimast korda Madisele. Võtsin kompassiga lääne suuna välja ja ütlesin, et viskan need sümboolselt nii kaugele, kui suudan, et see aitaks meid kiiremini ja õnnelikult vabandusse jõuda.

Järgmine öö pärast kohutavat psüühilist pinget olime soosaarel, kus õmblesime kotid ümber ja viskasime metallraamid minema. Radarite jaoks oleks raam olnud väga heaks antenniks. Alati, kui mõne asja ära viskasime, peitsime selle hoolikalt ära. Laupäeva hommikul sammusime ettevaatlikult edasi, iga sammu ette vaadates, kuna kartsime maapinnal kontakttraate. Olime valvsad ka helikopterite pärast. Need tiirutasid eelneval päeval pidevalt. Käinud pika maa, ronisime kõrge mäni otsa ümbrust uurima. Suund kindlaks tehtud, ronisime mäest üles. Mäenõlvakul puhkuse ajal jäime tukkuma. Madis oli unes näinud rahvariietes ilma peadeta soomlasi tantsimas ja soome rahvalaule laulmas. See

territoorium kuulus ju Soomele, mille sovetid pärast sõda anastasid. Mäest üle minnes nägime võimsat metsapõlemist piiri lähedal. Läk-sime läänepoolsele mäeküljele. Sealt oli selgemini näha tuld ja suitsu, mis jäi meist vasakule ehk lõuna poole. Otse lääne suunas, umbes 20 kilomeetri kaugusel mäe otsas, oli väikeste kõrvalhoonete ja kõrge antenniga kordon. Selle taga olid kauguses näha juba kõrged Soome mäed. Meid valdas ülev tunne – mägedes on vabadus. Neid oli võimalik näha, aga et nendeni jõuda, oli ees tundmatu sügavus ja terve igavik.

Madis oli tulekahju ammu ette aimanud ning tahtnud varem juba mulle öelda, et piiril peaks olema tulekahju. Ta ei olnud söandanud seda öelda, kuna sellega nagu oleksid soovunud loodusele halba. Kiikritega tükk aega ümbrust jälginud, istusime maha ja kontsentreerusime, kuhu edasi minna. See oli selge, et kivimaja on juba piir. Meie ees olid palgiveo ja -metsatöötlemise traktorid ning suured raiesmikud. Lõpuks otsustasime minna tulekahju ja kordoni vahelisse suunda. Sinnapoolle läks ka metsariba, kus oleks ohutum käia. Kuna tähelepanu oli pööratud suurele metsatulekahjule, mida masinad ja lennukid sõitsid kustutama, oli ka julgem minna. Oli ka meile soodne laupäev, mil metsatöölised puhkasid. Nõnda siis laskusime päikesepaistelisel päeval läbi metsa ja üle raiesmike. Puhkuse ajal oli esimest korda tunda helget Soome atmosfääri. Pidime raiesmikest esmaspäevaks väljuma, et töölistele mitte jalgu jääda. Keskpäevaks olime soos ning järsku – autotee, liivariba, T-tähe kujuline okastraataed ja aia taga veel elektriliinipostid. No vaat, see ongi see ehtne piir, suur sovetiimpeeriumi ime ja keelatud saladus – püha ja puutumatu piir. Olime enestelegi ootamatult jõudnud suurpuuri aia äärde. Tarvitseks vaid kuidagimoodi üle saada, ja sa ei ole enam selle suure koonduslaagri vang, vaid vaba inimene. Milline rõõm nõnda mõelda! Aga oh häda, vabadus siinsamas, kuid selle realiseerimine peaaegu võimatu.

Iialgi ei oleks me võinud uskuda, et piir nii professionaalselt läbimõeldult on kindlustatud ja veel sellises inimtühjas ning raskesti läbipääsetavas rajoonis. Siin on sovetid saa-

vutanud oma töö kõrgeima kvaliteedi ja efektiivsuse, olles samuti okastraadi tootmises maailmas kõige esimesel kohal. Kartlikult hiilisime tee äärde, et lähemalt tõkketara ehitust uurida. Okastraataia järel oli uuesti langus, mis taas sooks muutus, et äraeksinud lambad ei saaks kiiresti plehku panna. Hakkasime kiikritega poste ja traatide kinnitusi uurima. Traatide vahekaugus üksteisest oli 10–12 cm ja nad olid keskmiselt pingule tõmmatud. Traadid olid naeltega üle ühe posti külge kinnitatud, teised aga plastmassklemmide küljes. Alumised kaks traati ja üleval T-tähe kujulise posti peal olevad kaks keskmist traati olid isolaatoritel voolu all. Posti keskel oli ilmastikukindel harukarp, kust tulid elektritraadid isolaatorite peal olevate okastraatide külge. Kõik ülejäänud okastraadid olid nn kontakttraadid – et kui kokku lased või katki lõikad, hakkab kohe häire tööle. Hakkasime välja mõtlema igasuguseid variante, kuidas üle saada. Kõik läbimõeldud variandid osutusid võimatuks. Madis arvas siis lootusetult, et viskab seljakottid ära, läheb ükskõik mismoodi aiast üle või läbi ja paneb siis kiiresti Soome poole punuma, et ainult vabaks saada. Arvasin, et oot, ei maksa veel, mõtleme põhjalikult läbi. Otsustasin soost välja metsa alla varju tagasi minna, ilma et midagi oleks otsustatud, kuidas edasi tegutseda.

Metsas järelejäänud õietolmu neelates tärkas idee: lähme veel lõuna poole ja katsetame teises kohas piiri ületada. Arvasin, et seoses metsatöödega on piiri selles kohas tugevdatud. Selles riigis ei usaldata isegi nn uusi usaldusväärseid kodanikke – võivad plehku panna. Nõnda siis lonkisimegi, pead norus, üle raiesmiku lõuna poole suure ohutu metsani. Muidugi, ohutusest polnud seal juttugi. Keegi võis alati su jälgi märgata või juhuslikult sind silmata ning kopter ja lennukid tegid tihti oma kontrollretki. Täielik masendus. Oled ikka veel siin, kus vabadus oli mõni hetk tagasi käegakatsutav ja silmaga nähtav. Nõnda kurvalt jalgu järel vedades üle ohtliku raiesmiku minnes hakkas silma väike punalipuke puutüve küljes lehvimas. Selle nägemine oli nõnda vastik, et ajas sisemuse lausa marru – ikka veel pead sa seda nägema!

Pakkisime oma varanduse kokku ja samusime lääne poole. Õhtul tegime teed ja kuulatasime: masin sõitis mööda ja tuli kümne minuti pärast tagasi. Meil oli riski tunne: koer võib meie jäljed leida. Kella nelja paiku läksime piirile tagasi. Algselt oli plaanis üleminekuks ainult täpne koht vaadata. Oli vaja otsida koht, kus traatide vahe oleks laiem, et mõlemat traati laiiali tõmmates vahelt läbi mahuks. Kui leiaks õige koha, tõmbuks jälle tagasi ja ootaks ära kellaneljase masina. Viskasime kruusaribale suuremaid kive, nende astudes suutis Madis traadini jõuda. Ta võttis kohe kahe käega traatidest kinni ja sai löögi, umbes 20–30 volti. Aga see ei teinud mehele midagi ja ta püüdis traate painutada. Klemmide abil katsus ta traate alla suruda – oli vaja vaadata, et traadid mingil juhul kokku ei puutuks, see oleks olnud fataalne. Tehniline haridus aitas süsteemi mõista. Lõpuks sai Madis traadid nii tõmmatud, et tekkinud avaus võimaldas meil läbi pugeda. "Tule ja teeme selle ära," ütles Madis. Kahtlesin, sest iga minut oli masin tulemas ja siis ei ole enam pääsu. Otsustasime siiski riskida. Viskasin algul Madise seljakoti üle, siis enda oma. Silusime nii hästi kui saime tara ääres jäljed ja pugesime läbi traattõkke.

Lõpuks oleme teisel pool bolševike piiri ületamatuse psühhoosi. Traate täpselt tagasi panna ei õnnestu, kahe traadi vahe jääb suur, hoolsale piirivalvurile võib see silma torgata ja võib meie elu maksta. Teadsime, et bolševikud võivad meid veel Soomestki tagasi tuua. Kell oli kuus minutit neli läbi, iga hetk oli auto tulemas. See on ime, kui pääsime, ütles Väino. Ei ole aega mõtteid mõlgutada, tuleb jalgadele valu anda. Nüüd või mitte iialgi. Juba jooksemegi padrikusse, samal ajal ühe kõrva-ga masinamüra kuulatades. Madis küsib, kas võiksime juba Soomes olla. Minu arvates peaks Vene piirivalvefilmide põhjal neutraalne ala tulema 1–2 kilomeetri kaugusel traataiast. Jookseme jälle läbi rabade ja väikeste jõgede. Tähelepanuvõime on maksimumis. Mõned traktorid töötavad kilomeeter eespool, need peaksid Soome omad olema. On aga Vene omad. Oleme jooksnud juba poolteist tundi, aga kus on siis Soome? Igal sammul petab meid

meie suur vend, ka siin. Ta on nihutanud oma piiriaia 20 km sisemaale. Inimene kardab kõige rohkem teadmatust. Suurel vennal on meie üle võimu just teadmatuse ja vale kaasabil, pannes meid kartma, pannes meid just endis ennast kartma."

Soomest Ivalo piirkonnast toimetati põgenikud vastutulelike kalastajate abiga Rootsi. Põgenemisretk oli kestnud üle kahe nädala, kumbki neist oli oma kehakaalust kaotanud kümme kilo. Praegu elavad Väino Kees ja Madis Idarand Ameerika Ühendriikides.

Einar Kompi neli põgenemist

1969. aastal Pariisis ilmunud Anatoli Martšenko raamatus "Minu tunnistused" esineb järgmine lõik:

"1965. a. saabus meie 7. laagrisse ühe Balti vabariigi ühiskondlik delegatsioon: pärast vestlust lubati esineda kontserdiga. Rahvast kogunes klubisse väga palju. Algul, nagu tavaliselt, kõneles delegatsiooni "esindaja". Kui ta lõpetas, sadasid saalist küsimused – ka see oli tavaks. Oraator ei suutnud neile vastata, ta suruti vastu seina – vangid ei häbene ju küsida sellist, mida nad vabaduses ei julge. Diskussiooni lõpetavad tavaliselt ohvitserid: "Seltsimehed, ärge pöörake tähelepanu provokatsioonilistele küsimustele, meil siin provokatooreid jätkub." Ja vangidele: "Näib, et mõnele tundub sinne range režiim raskevõitu? Ka erirežiimiga laager ei asu siit kaugel!"

Äkki aga astub lavale baltlasest vang, endine õigusteaduskonna üliõpilane. Käes on tal tihedalt paberisse keeratud bukett. Paistab, et ta tahab oma kaasmaalastele lilli kinkida. Seda polnud veel juhtunud, lilli kingiti artistidele, kuid lektoritele – mitte kunagi. Saali saabus vaikus. Noormees pöördus lektori poole: "Lubage mul kõigi oma kaasmaalaste nimel meie Kodumaale üle anda lilled, mis kasvavad siin, kaugel Kodumaast."

Ta kõneles aktsendiga, vene keeles, et kõik temast aru saaksid. Sel ajal kui ta oma lühikest kõnet pidas, puhkes saalis pahameel. Kõikjalt kostis: "Jätis!" "Perselakkuja!" "Koputaja!"

Ka mina keesin pahameelest – sellise inimesega sõbrustavad Krivtsov ja Rodõgin! Kuid vang lõpetas juba oma kõne ja ulatas buketi lektorile. See võttis selle kätte, ja siis noormees rebis paberi lahti ja kõik nägid, et see bukett oli okastraadist. Esimesel hetkel olid kõik nii saalis kui ka laval suu ammuli vait, taipamata toimunud. Lektor tammus oma buketiga presiidiumilaua kõrval. Minuti pärast algas aga saalis torm. Selliseid aplodimente, nagu siis, pole ma seal varem ega ka hiljem kuulnud. Plaksutasid sõna otseses mõttes kõik, isegi tuntud koputajad ja käesidemetega sevepešnikud.

Kagebist laua taga elustus. Ta jooksis lektori juurde ja rebis selle käest buketi. Kuid ta ei teadnud, mida sellega ette võtta – ega ometi joosta läbi saali välja. Istus siis oma kohale tagasi ja pani "lilled" enda ette; siis haaras need uuesti laualt ja pani põrandale jalgade alla. Saal jätkas märatsemist.

Buketi ulatanud noormees lahkus lavalt ja sammus läbi rahvahulga. Tema poole jooksid valvurid, kuid vangid röökisid ja karjusid. PVŠ ülem käsutas ohvitseri, see tormas valvuritele järele, ütles neile midagi ja nad tõmbusid noormehes eemale. Me taipasime, et seda pole kauaks, ainult külaliste nähes. [...] Õhtul see noormees pandi kartserisse, aga 15 ööpäeva pärast viidi üle BUR-i kongirežiimile. Mõne päeva pärast võisime Dubravlagi ajalehes "Eesrindliku töö nimel" lugeda: "... seitsmendas laagris toimus kohtumine kaasmaalastega soojas ja sõbralikus õhkkonnas."¹³

Martšenko noormehe nime ei nimeta, kuid nüüdseks on teada, et see oli eestlane Einar Komp. Ta ei olnud ka endine üliõpilane, vaid Tartu ülikooli lõpetanud jurist, kes sel ajal istus välismaale põgenemise katse eest oma karistusaja viimast aastat. Komp määrati üksikongi 6 kuuks, alustas seejärel Mart Nikluse toetuseks näljastreiki, mis kestis senikaua, kuni viimane isolaatorist vabastati. Seda laagriepisoodi on lühidalt oma raamatus "Udumäe Kodutütar" meenutanud ka legendaarne metsavend Alfred Käärmann.¹⁴

Esimest korda üritas Einar Komp (s 28.12.1932 Harjumaal Kose alevis) põgeneda üle mere 1. detsembril 1960 Tallinnas Piritas

Einar Komp. Foto toimikust. ERAF, f 129, s 29057.

rannas, kuid tabati sealsamas ja talle mõisteti ENSV Ülemkohtus alammäärana 5 aastat vangilaagrit.¹⁵ Tegelikult ei jõudnud ta kaldast kaugemale, sest omavalmistatud ujumisvahendid ei osutunud tormise ja külma ilmaga kasutus- kõlblikuks ja põgeneja pöördus kiiresti randa tagasi, kus piirivalve ta kinni pidas. Teise katse tegi ta Karjalas 1966. aasta augustis, kuid pöördus Kalevala rajoonis piirist 60 km kaugusel tagasi (vahistati siiski Borovaja jaamas). Kolmandat ja tõsisemat katset alustas ta paar aastat hiljem, lahkudes Eestist (Tootsi asulast) 1968. aasta augustis ja sõitis rongiga Petroskoi kaudu Spasskaja Guba külla. Seal liikus ta 15 ööpäeva jooksul läbi metsade ja soode Soome piiri poole, kuid Vene piirivalve pidas ta kinni 12. septembril pärast traattõkke ületamist piiriribas tollase Klušnikovi k/n Mujezorski rajoonis. Karjala ANSV Ülemkohus mõistis talle 3.12.1968 3 aastat kinnipidamist range režiimiga koloonias, millise karistuse ta kandis Komi vangilaagris.

1971. aasta septembris, vaevu laagrist vabanenud, asus Einar Komp uue põgenemiskatse ettevalmistamisele, mis seekord osutus

¹³ A. Marčenko, *Moi pokazanija*. Paris, 1969, lk 288–91. Raamat on ilmunud mitmes trükis ja tõlgitud paljudesse keeltesse. Autor hukkus Tšistopoli vanglas 1986. aastal.

¹⁴ A. Käärmann, *Udumäe Kodutütar*. Lugu metsavenna armsamast. SE&JS. Tallinn, 1998.

¹⁵ ERAF, f 129, s 28002.

Karjala ANSV Ülemkohus mõistis Einar Komp 3.12.1968 kolmeks aastaks karistust kandma range režiimiga kolooniasse. Foto õiendilt kinnipidamisaja lõppemise ja vabastamise kohta 12. septembril 1971.

edukaks. Järjekordne tõend, et raudne tahe, meelegi ja visadus võivad ikka sihile viia. 1972. aasta algul asus ta tööle Türi metsakombinaadi Aegviidu metsapunktis laasijana ja vaigutajana, kuid kadus kellelegi midagi ütlemata 20. juulil. KGB alustas tema kriminaalaja 14. septembril, kui saabusid Rootsist Eestisse tema kirjad omastele, sugulastele ja metsakombinaadi kaadrite osakonnale, millest võis järeldada, et Komp oli salaja ületanud Nõukogude riigipiiri ja saanud Rootsi. Vene piirivalve andmete kohaselt ületas Komp Soome piiri ööl vastu 1. augustit 1972 piirimärkide 2/122 ja 2/123 vahel 166. piirivalvesalga kordonite 8 ja 9 vahel.¹⁶ Tegelik piiriületamine toimus siiski 30. juuli keskpäeval Laadogast loode pool Lahdenpohja rajoonis. Einar Komp mäletab neid sündmusi järgmiselt:¹⁷

"On pühapäeva varahommik, kolmekümnend juuli. Kell on neli. Sammun noores männimetsas. Metsa taga on paksu tolmukorraga

kaetud tee. Lähen sellest üle, kandevõrguga hooletult jälgi kustutades. Ees paistab mingi puust ehitatud vahitorn, vana ja luitunud. Selle kõrval on püsti tõkkepuu. Kahtlane. Tulen üle tee tagasi. Paremale jääb hõredate põõsastega heinamaa. Liiga lage. Liigun vasakule. Teisel pool teed kulgeb pidev traataed, kaldus põikpuudega ülal. Vast kaks meetrit kõrge. Nagu liiga mannetu piiriaia jaoks. Vahest ehk mingi sõjaväe maa-ala. Kuid aiale ei tule lõppu. Tulen tagasi ja püüan pääseda tarastatud alast mööda üle heinamaa minnes. Kolmandat korda jälgi kustutades teest üle. Niitmata heinamaal ühe põõsarühma varjust teise liikudes jõuan kasevõssa. Selle taga on jälle samasugune traataed kui ennist tee ääres. Nii siis ikkagi piiriaed. Umbes kolm ja pool meetrit kõrge. Tee taga varjas tara alumist osa rohi, sellepärast paistis madalam.

Samas hakkavad paremal haukuma koerad. Terve kari koeri. Olen vist sattunud otse piiri-valvekordoni külje alla. Liigun paarsada meetrit vasakule. Koerad jäävad wait.

Kell on pool kuus hommikul. Istun varjulisse kohta ja hakkam maha lõikama noort peent kaske. Siis kostab aia tagant rääkimist. Tuldi rehitsetud jäljeriba üle vaatama. Koerte haukumine ajas piirivalvurid välja. Ei oska nad isegi siin, võimalikku piiririkkujat taga otsides, wait olla! Hääled kaovad. Nähtavasti otsustati, et koerad haukusid mõne metslooma peale.

Taskunoaga läheb lõikamine vaevaliselt. Mul tuleb teha kaks paarikümne sentimeetri pikkust toigast ja lõigata nende otstesse sooned. Kulub mitu tundi. Leningradi nooruk Ruljov, kellega 1968. aastal sain kokku Petrozavodski vanglas, ei suurendanudki asjata oma koormat, kui ta piiri poole rännates väikest saagi kaasas kandis.

Töö kõrval võtan ka hommikueinet. Hiljem ei ole selleks enam aega. Ja kui patrull peale tuleb, on toiduvaru niikuinii läinud ning vanglas nälgimine jälle ees. Parem teha siis juba üks viimane hea söömaag. Kõhust ei saa nad enam midagi kätte...

Kella seitsme ajal marsib aia taga mööda patrull. Kaks paari kirsasaapaid taob vastu maad. Just nagu trambiks mööda kaks hobust.

Veidi hiljem käivitatakse kordoni juures

¹⁶ ERAF, f 129, s 29057, lk 96.

¹⁷ E. Komp, Rahupiiir. 1992. Käsikiri, 14 lk.

automootor. Kõla järgi otsustades veomasin. Sõidab mööda teed, kust ennist üle tulin, edelasse ja tuleb varsti tagasi. Nüüd võin teele jäetud jälgedele pärast olla mureta.

Päike tõuseb kõrgemale. Lõikan katki oma täispuhutava kummimadratsi ja panen tükid kuivama. Sisse on kogunenud niiskust, signaaltraatide isoleerimiseks peab aga kummiriie olema kuiv.

Alles kella üheksaks saan oma toikad valmis. Ülejäänud kase lõikan pooleks ja teen kaks kahemeetrist ritva. Seon need kokku. Oksad pillun laiali, mahalõigatud kase tüükale panen tüki sammalt, et heledat lõikepinda poleks näha. Võib kujutleda piirivalveohvitseride vandumist, kui nad selle kordoni lähedal asunud tööpaiga siiski üles leiavad... Küll said 1968. aastal sõimata need metsavarumisele saadetud tööpataljoni sõdurid, kelle musti paguneid ma läbi kanarbiku piilusin, sel ajal kui nemad paarkümmend sammu eemal pikki suitsutunde pidades oksa laasisid. "Lollpead!" karjus neile signaali andnud tara juurest mulle järele jooksnud ohvitser. "Piiririkkuja on pool tundi siin teie nina all maas – ja teie ei näe midagi! Idioodid! Oinad!"

Seljakott õlgadele ja edasi, aia poole. Aga paremal tuleb nähtavale kõrge metalltorudest vahitorn. Ülal tornis pole küll valvurit näha, kuid mõni võib ju sinna hiljem ronida. Tagasi ja veel paarsada meetrit vasakule. All orus teeb aed käänaku, seal on püsti vana puust vahitorn ja mingi kuur selle juures. Rooman alla puust torni juurde kuuri taha. Tee poolt olen nüüd täiesti varjatud. Isegi tornist ei nähtaks mind, kui keegi sinna tuleks. Aga see on täiesti ebatõenäoline. See vana torn jääb aiast seitse–kaheksa meetrit eemale ja ei sobi jäljeriba vaatlemiseks.

Aed ise on uus rajatis. Vana aia mahakistud postid ja roostes okastraat vedelevad siinsamas ees. Traadikeerdude küljes on tühjad roostetanud konservikarbid. Need karbid olid kivide jaoks, mis traatide liigutamisel sees kõrisesid – nii nagu Karjala poisid Vilho ja Pekka 1959. a. piiri ületades võisid kogeda. Uue aia traatide küljes midagi ei ripu. Nii et mul polegi vaja hakata karpidest kive välja korjama, see töö jääb ära.

Bituumeniga immutatud aiapostid on püstitatud umbes viiemeetriste vahedega. Traadid on külge löödud kolmes kihis. Kõige esimene, postide siinpoolsele küljele jääv kiht, on hõre ja diagonaaltraatidega läbi põimitud. Järgmised kaks kihti koosnevad paralleeltraatidest, traatide vahe 7–8 sentimeetrit. Sealtpoolt on posti külge löödud plank. Keskmise kihi traadid jäävad posti ja plangu vahele, viimane kiht on kinnitatud plangu sealpoolsele küljele. Nende kahe kihi vahel on tõkke alumises osas mõlemast postist ühekaugusel meetripikkune sälkudega latt. Keskmise kihi traadid on sälkude sees. Et ei saaks laiali suruda.

Viimase, välimise kihi hulgas vist ongi kordoni signalisatsioonitablooga ühendatud traadid. Bituumeniga ühendatud plank ju isoleerib. Traatide kinnituskohtadel kummitükke ei näe. Kuid pinge on kindlasti sees. Kui tekib ühendus teiste traatide või maaga, kõlab piirivalvekordonis häire ja tabloolt nähakse kohe, millise piirilõigu juurde põgenikke püüdma joosta.

Ülal on veel postide külge löödud põikpuud, kaldu vaheldumisi siia- ja sinnapoole. Samuti traatidega, nii et üle ronida saaks ainult redeli abil. Aia kogu kõrguse peale tuleb 105–110 traati. Selle arvestasin hiljem välja. Kui palju niisuguse aia kilomeeter maksma läheb? Ja kogu 1300 kilomeetrit piki Soome piiri? Ja veel palju tuhandeid kilomeetreid mujal... Ja signalisatsiooniseadmed, radarid, helgiheitjad, vahitornid, personal... Kõik ehitatud selleks, et püüda kinni paarkümmend või paarsada inimest, kellele on küllalt saanud nõukogude elust. Iga kinnipeetud põgenik läheb Moskva-le maksma miljoneid rublasid.

Minu peale kulutatud miljonid on küll maha visatud. Läbimine kujuneb ülilihtsaks. Sälkudega latt kahe paralleeltraatide kihi vahel on arusaamatult naiivne leiutis. Võtan riidesse mähitud käega traadid sälkudest välja ja võin nad suruda nii laiali kui tahan. Mässin katkilõigatud madratsi tükid traatide ümber. Algul kummagi kihi traatide ümber eraldi, siis veel traadipaaride ümber korraga. Traadi okkad on õhu käes seistes oksüdeerunud ja mitmekordsest kummiriidest läbi ei torka. Presin soonitud otstega puutoikad vahele. Paari-

kümne sentimeetri laiune ava ongi valmis.

Võin töötada rahulikult. Teisel pool aeda kasvab meetrikõrgune umbrohi. Isegi kui patrull läheks praegu mööda, ei näeks nad mind. Vooderdan läbipääsu oma nailonjopi ja vihmamantliga. Poen läbi. Seljakott ja ridvad järele. Toikad avast välja ja kotti. Kummiriide tükid ka kotti. Traadid lati sälkudesse tagasi. Aiale ei jää vähimatki jälge, kõik on nii nagu enne. Ainult mulla pealt ei saa jälgi täiesti kustutada. Tasaseks pühitud pind jääb näitama, et siin on tegutsetud.

Umbrohtu täis kasvanud riba on midagi 6–7 meetrit lai. Läbin selle põlvili mööda oma kaseritvu liikudes. Katsun, kas ees pole mõnda signaaltraati. Ei ole. Taimevarred tõstan enda järel jälle püsti. Ritvu mööda ronides võin kindel olla, et ma mõne maasse peidetud miini või signalisatsiooniseadeldise peale ei astu. Kuid vaevalt neid siin maa sees on. Liiga kalliks läheks selle tuhande kolmesaja kilomeetrisel piiri mineerimine.

Nüüd olen lagedal, küntud ja rullitud riba ääres.

Jäljeriba koosneb kahest umbes kahe ja poole meetri laiusest vööst. Ketasrulli töölaius. Vööde vahel on pool meetrit kõva pinda. Rullitud pinnale on kettad vajutanud rõõbiti vallikestest mustri, mille peal iga jälg oleks kaugel näha. Vallikesed kulgevad täieliku korrapärasusega, töö on tehtud laitmatult. Kui Nõukogudemaa põlde haritaks ka nii hoolikalt, siis poleks vaja ookeani tagant toiduvilja sisse vedada...

Panen oma kokkuseotud ridvad jäljeribale ja põlvili edasi nihkudes lähen üle. Nüüd tuleb riba korda teha. Ritvadest see kasu ongi, et vajutan vallikesed õige vähe katki. Tõenäoliselt on siin alles esimene tõketevöönd. 5–6 kilomeetri järel tuleb teine. Kui patrull siit vahepeal läbi läheb ja jälgi näeb, paisatakse sõdurid autol teise vööndi juurde ette.

Tõmban ridvad järk-järgult järele ja voolin vallikesed endisekujuliseks. Kuid jälgi täienisti kaotada ei saa. Liiv on veidi savikas, parandatud osa pind jääb erinev. Ma ei saa vihmapiiskadest täpitud pinda järele aimata. Korjan kõrvalt liivsavi tükikesi ja panen neid parandatud kohtadele. Kuid seegi ei maskeeri. Siiski

tööd pooleli jätta ka ei taha. Piirivalvurid saaksid mu nurjunud katse üle irvitada. Jäägu neile pealegi lohutus, et kultuurne inimene – "kul'turnõi tšelovek" – on üle nende jäljeriba läinud, mitte mõni pöntjal, kes seda, mis puruks tallab, ära ei paranda...

Ja pole ka võimatu, et uniselt mööda marsiv patrull üleminekukohta ei märkagi.

Ligi pool tundi kestab see töö. Päike kuumutab. Vaikus, ainult maamesilased sumisevad ristikututtidel. Ma ei riski palju. Sõdurid magavad kordonis õistest patrullkäikudest välja puhates. Vaevalt et neid päeva ajal mitmekordse patrullimise jaoks jätkub.

Lõpuks saan ka teise riba korda. Kell näitab kaksteist. Üle kuue tunni olen juba siin traataia juures vaeva näinud.

Astun üle piirivalvurite marssimisraja. Vägevate saapajälgede read näitavad patrulli igapäevast liikumissuunda. Sisenen metsa algul roomates, et mitte vastu mõnda signaaltraati põrgata.

Juba paarikümne meetri järel näen, et mu kartused eespool ootava teise tõketevööndi suhtes olid asjatud. See on viimane kilomeeter enne piiri. Sammun täiesti mahajäetud metsas, mida inimkäsi aastakümneid pole puudutanud. Paksu samblakorraga kaetud kõdunevad puutüved lebavad maas, loomardugi pole näha. Vist on põdrad siit keelatud keelatuimast tsoonist välja aetud. Et poleks kedagi pühale rullitud ribale jälgi tegemas.

Suure Nõukogude kodumaa püha piir. Püha okastraataed, pühad valvetornid! Ja püha riik, püha kommunistlik partei on sinna traataia taha jäänud...

Tühjuse, kõdunemise, hääletu vaikuse vöönd on viimaseks eraldajaks selle maa ja muu maailma vahel.

Arvestus läks märki. Tegin õigesti, kui valisin Laadogast loodesse jääva piirilõigu. Siia pole kahekordset tõketevööndit rajatud.

Veerand tunni pärast jõuan kraavidega ääristatud muldtee juurde. Vist viimane joon, kuhu saab sõdureid põgenikule ette paisata. Veel edasi on ees umbes kahekümne meetri laiune siht, mille lõppu pole ei vasakul ega paremal näha. Sihi keskel kulgeb telefoniliin. Ühtki inimest ei paista. Üle. Veel sada meet-

rit, ja ees on hõre traataed, ainult poolteist meetrit kõrge. Okastraat ei ole selline vilets nagu varem nähtud, see siin on sirgem, paksem ja korralikult tsingitud. Tähendab, Soome traataed. Ja lai telefoniliiniga siht oligi piir.”

Paar päeva hiljem ületas Einar Komp Soome-Rootsi piiri Haaparantas ja palus poliitilist varjupaika, mida talle ka anti. Ta osales mitmes eesti pagulaste vabadusaktsioonis ja oli muu hulgas ka Mart Niklusele ja Jüri Kukele pühendatud raamatu "Kaks kes ei alistunud" üks koostajaid¹⁸. 22 aastat hiljem pöördus ta vabanenud kodumaale tagasi ja elab praegu Tallinnas.

Einar Komp oma kodus aprillis 2001.
Foto Jaak Pihlau

¹⁸ Mart Niklus Jüri Kukk. Kaks kes ei alistunud. Eesti Vangistatud Vabadusvõitlejate Abistamiskeskus. Stockholm, 1983.